

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОРДІЄНКО ВІТА ПАВЛІВНА

УДК 330.15:504](043.3)

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ**

Спеціальність 08.00.06 – Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Козьменко Сергій Миколайович,
Державний вищий навчальний заклад
"Українська академія банківської справи
Національного банку України",
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
Прокопенко Ольга Володимирівна,
Сумський державний університет,
завідувач кафедри економічної теорії;
кандидат економічних наук
Шашула Людмила Олексіївна,
Рада по вивченню продуктивних
сил України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу просторового розвитку
та земельних відносин

Захист дисертації відбудеться “ ___ ” _____ 2010 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.051.01 Сумського
державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-
Корсакова, 2, ауд. М-209.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного
університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-
Корсакова, 2.

Автореферат розісланий “ ___ ” _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Таранюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Завдання підвищення ефективності землекористування відповідно до концепції сталого розвитку та програми “Порядок денний на XXI століття”, прийнятих на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., передбачає, у першу чергу, збереження і примноження продуктивної сили землі як природного ресурсу.

Сьогодні загальна площа сільськогосподарських земель в Україні становить близько 71,0 % всієї території держави (40 % світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів). Але, на жаль, ефективність землекористування в нашій країні є найнижчою в Європі. До того ж ступінь розораності земельної площі складає 53,6 % (при гранично припустимому рівні в 40 %), порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень. Інтенсифікація землеробства, збільшення навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводять до погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості, розвитку ерозійних процесів. Усе це вказує на те, що питання економічно ефективного та екологічно безпечного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, врахування екологічних факторів при їх економічній оцінці є надзвичайно актуальними як з наукової, так і з практичної точок зору.

Порушена проблема досліджується як у світовій, так і у вітчизняній науковій літературі. Теоретичні засади та практичні механізми економічно ефективного та екологічно безпечного землекористування знайшли відображення в працях вітчизняних дослідників, серед яких: О.Ф. Балацький, С.К. Бистряков, П.П. Борщевський, В.М. Будзяк, Д.І. Гнаткович, В.В. Горлачук, Б.М. Данилишин, Д.С. Добряк, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, О.І. Карпіщенко, С.М. Козьменко, П.І. Коренюк, О.Л. Корчинська, М.І. Лавейкін, Л.Г. Мельник, Є.В. Мішенін, Л.Я. Новаковський, П.П. Руснак, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, П.В. Тархов, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, С.К. Харічков, М.А. Хвесик, М.К. Шидула та інші.

У той же час, незважаючи на накопичені наукові здобутки та значний практичний досвід у сфері оцінки ефективності землекористування та охорони земельних ресурсів, подальшої активізації потребують системні дослідження проблеми оцінки саме еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, розвитку науково-методичних підходів до визначення їх ринкової вартості, формування відповідного організаційно-економічного та нормативно-правового забезпечення створення спеціальних сировинних зон тощо. Актуальність, теоретична і практична значимість цих питань зумовили вибір теми, мети та завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у контексті основних напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук на 2009-2013 роки (Постанова президії НАН України від 25.02.2009

України від 25.02.2009 № 55) відповідно до пріоритетних досліджень проблеми раціонального природокористування (п. 4.1.16) та регіонального розвитку (п. 4.1.16); Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р); Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2006 № 1001); Програми використання та охорони земель Сумської області на 2007-2015 роки (Розпорядження голови державної обласної адміністрації від 07.06.2005 № 256).

Дисертаційне дослідження відповідає тематиці наукових досліджень Сумського державного університету. До звітів за темою “Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів” (державний реєстраційний номер 0109U004803) увійшли пропозиції дисертанта щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення економічно ефективного та екологічно безпечного землекористування; за темою “Розробка теорії інтегральної оцінки пореципієнтних питомих показників еколого-економічного збитку від забруднення атмосфери” (державний реєстраційний номер 0108U000671) – рекомендації автора щодо удосконалення методики еколого-економічної оцінки сільськогосподарських земель з урахуванням регіональних особливостей.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних та науково-методичних положень щодо оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- провести аналіз сучасного стану землекористування в Україні та виявити еколого-економічні протиріччя;
- дослідити економічні аспекти раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів;
- дослідити фактори підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів на рівні регіону з урахуванням екологічних обмежень;
- розвинути систему еколого-економічних показників використання земель сільськогосподарського призначення;
- удосконалити науково-методичний підхід до визначення еколого-економічного результату використання земель сільськогосподарського призначення;
- поглибити науково-методичні підходи до вартісної оцінки земель сільськогосподарського призначення з урахуванням екологічних факторів;
- дослідити теоретико-методичні передумови формування екологічно безпечного землеробства як фактора підвищення економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

Об'єктом дослідження є еколого-економічні відносини, що виникають в процесі раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

Предметом дослідження є теоретичні та науково-методичні положення щодо оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, економіки природокористування та охорони навколишнього середовища, праці провідних вітчизняних і закордонних вчених з проблем еколого-економічних відносин в галузі землекористування.

Для досягнення поставленої мети у дисертації були використані такі методи наукового дослідження: системно-структурний та порівняльний аналізи – при аналізі теоретичних досліджень еколого-економічних відносин, що виникають в процесі економічно ефективного та екологічно безпечного землекористування; економіко-статистичний та розрахунково-аналітичний – при дослідженні якісного стану сільськогосподарських земель та оцінці ефективності їх використання; метод факторного аналізу та комплексного порівняльного аналізу – при удосконаленні науково-методичного підходу до визначення еколого-економічного результату від використання земельних ресурсів; картографічний метод – при розробці пропозицій щодо підвищення еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення; абстрактно-логічний метод – при теоретичних узагальненнях і формуванні висновків.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження стали нормативно-правові акти з питань раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів: офіційні дані Державного комітету статистики України, Сумського обласного управління статистики; Головного управління Держкомзему у Сумській області; зібрані, опрацьовані й узагальнені автором первинні матеріали та річні звіти аграрних підприємств Сумської області; звітні дані та аналітичні огляди органів державного і регіонального управління; монографічні дослідження та наукові публікації вітчизняних та закордонних вчених щодо вирішення еколого-економічних проблем в аграрному секторі економіки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку теоретичних та науково-методичних положень щодо оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження є:
вперше:

- розроблено науково-методичний підхід до визначення інтегрального еколого-економічного результату використання земель сільськогосподарського призначення, який базується на зіставленні вартісних оцінок еталонної й фактичної продуктивності земельних ділянок та дозволяє визначити їх наявний потенціал з урахуванням екологічних факторів;

удосконалено:

- методичний підхід до формування і застосування системи еколого-економічних показників ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, який, на відміну від існуючих, передбачає визначення і наукове обґрунтування таких показників, як очікуваний еколого-економічний результат використання земель сільськогосподарського призначення, екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, витрати на забезпечення вимог екологічно сталого землеробства, які в сукупності дозволяють визначати об'єктивну величину продуктивного потенціалу земельних ресурсів та прогнозувати тенденції і напрямки екологізації сільськогосподарського виробництва;
- науково-методичний підхід до вартісної оцінки земель сільськогосподарського призначення, який базується на розрахунку диференціальної ренти першого роду і на відміну від існуючих, враховує еколого-економічний результат при визначенні рентного доходу від використання земельних ділянок;

набули подальшого розвитку:

- структурно-сутнісна характеристика та економічний зміст поняття “еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення”, під яким розуміється інтегральна економічна результативність використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, що, на відміну від існуючих підходів до трактування цієї дефініції, акцентує увагу на фактичному зменшенні загального економічного ефекту від використання земельних ресурсів внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності;
- методичні підходи до еколого-економічної паспортизації земельних ділянок, які, на відміну від існуючих, базуються на комплексному врахуванні взаємозалежних економічних, екологічних й агрохімічних показників та є основою формування організаційно-економічних засад раціонального та екологічно безпечного землекористування;
- науково-методичний підхід до еколого-економічного обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь до створення спеціальних сировинних зон, який, на відміну від існуючих, передбачає: 1) диференціацію регіонів за екологічною стійкістю ґрунту та агрохімічними показниками ґрунтової родючості; 2) оцінку антропогенного впливу на конкретну земельну ділянку; 3) оцінку зацікавленості власника ділянки шляхом співставлення сукупних витрат агропідприємства з ціною екологічно чистої продукції, визначеною з урахуванням економічного, екологічного, соціального ефекту від їх впровадження та комплексу протекціоністських заходів з боку держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні та науково-методичні положення дисертаційного дослідження доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій. Запропоновані в роботі теоретичні узагальнення та висновки в комплексі

формують наукове підґрунтя для розширення практичних механізмів економічно ефективного та екологічно безпечного землекористування, які можуть бути застосовані регіональними органами управління земельними відносинами та суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки.

Наукові результати дисертаційної роботи знайшли практичне застосування в діяльності окремих установ, що підтверджується відповідними актами та довідками: Сумського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів (довідка від 14.12.2009 № 297) в частині розробки конкретних програм, методик та рекомендацій щодо підвищення еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення; Державного підприємства “Сумський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою” (довідка від 17.12.2009 № 2783/0108) в частині ринкової оцінки сільськогосподарських земель, групування районів області за придатністю до створення спеціальних сировинних зон, обґрунтування основних напрямків раціонального та екологічно безпечного землекористування на регіональному рівні; Головного управління Держкомзему у Сумській області (довідка від 02.04.2010 № 1266/01-44) в частині визначення основних проблем сільськогосподарського землекористування Сумської області та дослідження факторів підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів з урахуванням екологічних обмежень.

Матеріали дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні дисциплін “Регіональна економіка”, “Екологія”, “Система технологій” (акт про впровадження від 15.12.2009).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто і відображені в опублікованих працях. З наукових робіт, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті положення, які є результатом особистих досліджень здобувача. У роботі [6] особисто дисертантом проведено аналіз економічної ефективності використання сільськогосподарських земель та визначені напрямки її підвищення на регіональному рівні.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на всеукраїнських і міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, серед яких: Одинадцяті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (м. Київ, 2009 р.); П'ята міжнародна науково-практична конференція “Розвиток наукових досліджень – 2009” (м. Полтава, 2009 р.); Десята міжнародна наукова конференція “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стійкий економічний розвиток” (м. Донецьк, 2009 р.); П'ята міжнародна науково-практична конференція “Розвиток України у XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми” (м. Тернопіль, 2009 р.);

Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми економіки, менеджменту, маркетингу” (м. Белгород, 2009 р.); Шоста всеукраїнська науково-практична конференція “Сучасний соціокультурний простір 2009” (м. Київ, 2009 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 12 наукових працях загальним обсягом 3,95 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,79 друк. арк., у тому числі 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях (1 – у співавторстві), 6 публікацій у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дисертації – 242 сторінки (у т. ч. основного тексту – 196 сторінок), зокрема, на 46 сторінках розміщено 7 таблиць, 2 рисунки, 9 додатків і список використаних джерел з 201 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, встановлено зв’язок з науковими програмами і темами.

У першому розділі **“Теоретико-методичні засади оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення”** досліджено генезис теорії та практики раціонального та екологічно безпечного землекористування, здійснено критичний аналіз та узагальнення наукових засад економічної оцінки земельних ресурсів, поставлено та вирішено ряд загальнотеоретичних питань структурно-логічної побудови комплексної системи показників еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

У процесі систематизації теоретичних напрацювань сучасної теорії організації раціонального використання земельних ресурсів автором доведено, що в агропромисловому виробництві узгодження еколого-економічних інтересів має особливе значення в контексті забезпечення природоохоронного, ресурсозберігаючого та відтворювального характеру експлуатації сільськогосподарських угідь. Категоріальна сутність землекористування має дуалістичну природу (земля одночасно є економічним (предмет праці, засіб виробництва) і природним ресурсом), що обумовлює необхідність поглиблення наукових розробок шляхом встановлення місця економічної категорії “еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів” в загальній системі економіки природокористування. Критичний аналіз наукових поглядів вітчизняних та закордонних дослідників щодо розуміння сутності цієї категорії свідчить про їх несистемність та наявність суттєвих протиріч у визначеннях, що обумовлює неузгодженість щодо застосування відповідних методів і прийомів наукових досліджень.

У результаті узагальнення найбільш поширених науково-методичних підходів до розуміння змісту еколого-економічної ефективності використання

земель сільськогосподарського призначення встановлено, що усталеним є її трактування з позиції максимізації економічної вигоди від комплексу заходів, які проводяться з метою покращення якості угідь та підвищення продуктивності аграрного виробництва за умов забезпечення вимог екологічно сталого розвитку.

На підставі системного аналізу об'єктивних закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків між економічними, соціальними та природними системами на різних рівнях узагальнення в межах концепції сталого розвитку автором запропоновано таке розуміння еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, як інтегральної економічної результативності використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, скоригованої на величину негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Таким чином, на відміну від традиційного трактування цієї дефініції як економічної ефективності екологічних витрат, автором акцентується увага на зменшенні загального економічного ефекту від використання земельних ресурсів внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності на них.

За пропозицією автора, найбільш релевантними факторами впливу на підвищення рівня еколого-економічної ефективності використання землі в сільському господарстві слід вважати: продуктивність аграрного виробництва, рівень родючості земель, існуючу систему землеробства та екологічний стан земельних ресурсів. Інтегроване врахування саме цих чинників дозволяє узагальнити принципи та вдосконалити систему індикаторів підвищення ефективності землеробства, визначити необхідні та достатні умови раціонального та екологічно безпечного функціонування агроecosystem.

Критичне узагальнення наукових здобутків вітчизняних та закордонних дослідників щодо архітекtonіки та взаємодії структурних елементів системи показників еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення дало можливість зробити висновок, що процесам формалізації суб'єктної і предметно-цільової структури цієї системи та визначенню меж доцільності використання окремих індикаторів приділяється недостатньо уваги.

З метою отримання об'єктивних даних щодо величини продуктивного потенціалу земельних ресурсів, прогнозування тенденцій та напрямків екологізації землеробства, існуючу систему показників еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення запропоновано доповнити наступними показниками: очікуваний еколого-економічний результат використання земель сільськогосподарського призначення; екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення; витрати на забезпечення вимог екологічно сталого землеробства.

Величину очікуваного еколого-економічного результату від використання земельної ділянки під i -ю сільськогосподарською культурою (EE_i) запропоновано визначати як економічний результат, зменшений на величину втрат, обу-

втратах, обумовлених екодеструктивним характером господарювання, та розраховувати за формулою:

$$EE_i = \sum_{j=1}^J E_{ji} \cdot P^{o/c}(E_{ji}) \cdot k_j^p \cdot k_j^a \cdot k_j^{6M} \cdot k_j^{ae} \cdot k_j^n, \quad (1)$$

де E_{ji} – очікуваний економічний результат від використання земельної ділянки під i -ю сільськогосподарською культурою для j -го сценарію розвитку подій; $P^{o/c}(E_{ji})$ – об'єктивна/суб'єктивна ймовірність реалізації j -го сценарію розвитку подій; J – кількість сценаріїв розвитку подій (в найпростішому випадку розглядаються песимістичний, оптимістичний та найбільш ймовірний сценарії; при можливості застосування апарату імітаційного моделювання кількість сценаріїв визначається вимогами до точності розрахунків за методом Монте-Карло); k_j^p – коригувальний коефіцієнт для врахування впливу радіаційного забруднення на якісний стан угіддя за j -м сценарієм розвитку подій; k_j^a – коригувальний коефіцієнт для врахування впливу атмосферного забруднення на якісний стан угіддя за j -м сценарієм розвитку подій; k_j^{6M} – коригувальний коефіцієнт для врахування впливу забруднення важкими металами на продуктивність угіддя за j -м сценарієм розвитку подій; k_j^{ae} – коригувальний коефіцієнт для врахування антропогенно обумовленої еродованості земельної ділянки за j -м сценарієм розвитку подій; k_j^n – коригувальний коефіцієнт для врахування впливу залишків пестицидів на якісний стан земельної ділянки за j -м сценарієм розвитку подій.

За результатами критичного аналізу найбільш поширених науково-методичних підходів до оцінки земельних ресурсів (затратного, результативного, затратно-ресурсного, рентного, відтворювального) встановлено, що найбільш адекватно різниця у природно-кліматичних умовах землеробства та продуктивна здатність земель сільськогосподарського призначення враховується при застосуванні диференційної ренти як економічної форми реалізації права власності на землю. Найбільш релевантними рентоутворюючими факторами слід вважати: якість земель, їх цільове призначення, режим використання, місце розташування та екологічний стан.

У другому розділі “Оцінка екологічного стану земель сільськогосподарського призначення та економічної ефективності їх використання” на прикладі Сумської області досліджено зміни у стані земельного фонду за роки проведення земельної реформи, визначено економічну ефективність використання сільськогосподарських земель, проведено їх еколого-економічну оцінку.

Незважаючи на те, що за рахунок потужного промислового комплексу (хімічна промисловість, машинобудування, харчова промисловість) створюється 56 % валової продукції Сумської області, її цілком обґрунтовано можна вважати індустріально-аграрним регіоном, оскільки 71,5 % земельного фонду (2383,2 тис. га) займають сільськогосподарські угіддя, переважну більшість з яких (72,5 %) становить рілля.

Критичний аналіз та узагальнення теоретичних напрацювань сучасної теорії економічно ефективного та екологічно безпечного землекористування показує, що його передумовою є розвиток нових форм власності. Станом на 01.01.2009 51,1 % земель Сумщини знаходилося у приватній власності, але, на жаль, сучасні приватні власники земельних угідь та агроформування, які виникли внаслідок аграрної реформи, часто працюють з порушеннями внутрішньогосподарського землеустрою, допускають відхилення від науково обґрунтованих систем землеробства, порушують технології обробки ґрунту і екологічні вимоги, що негативно впливає на економічну ефективність використання угідь.

Автором досліджено питання співвідношення біопродуктивного потенціалу земельних ресурсів області та економічної ефективності їх використання. У роботі проаналізовано динаміку зміни окремих індикаторів розвитку сільськогосподарського виробництва (урожайність, вартість валової продукції сільськогосподарства, рівень рентабельності), харчової промисловості (виробництво основних видів продукції у розрахунку на земельну площу) та продовольчого комплексу (енерговіддача земельних ресурсів за калорійністю продовольчого фонду) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників ефективності використання земель сільськогосподарського призначення у Сумській області в 1990-2008 рр.

Показники	Абсолютне значення за роками					
	1990	1995	2000	2005	2007	2008
Площа с.-г. угідь, тис. га	1632,4	1715,0	1710,5	1703,8	1703,5	1703,0
Посівна площа с.-г. культур, тис. га, всього	1362,7	1282,9	1059,5	907,9	899,1	994,7
у т.ч.: - зернові культури	609,8	601,5	548,5	539,7	553,9	662,1
- цукрові буряки	119,5	100,8	52,1	32,3	22,6	9,6
- соняшник	16,8	29,4	42,9	29,8	33,5	63,7
- картопля	84,5	72,5	77,5	67,6	64,3	63,5
- овочі	14,3	13,5	12,5	10,3	9,5	9,5
Урожайність с.-г. культур, ц/га:						
- зернові культури	31,1	23,0	18,2	21,2	24,2	35,7
- цукрові буряки	249	167,0	170,8	216,3	234	345,2
- соняшник	16,0	13,2	9,7	9,5	16,8	17,8
- картопля	112,0	85,3	119,7	135,7	163,2	141,1
- овочі	138,0	75,2	111,3	135,7	187,7	143,0
Обсяг валової продукції с.-г., млн. грн., всього	5839,7	3670,1	2954,2	2966,2	2959,8	3266,0
у т.ч.: - рослинництва	2793,5	1798,1	1564,7	1581,9	1864,5	2207,3
- тваринництва	3046,2	1872,0	1389,5	1384,3	1095,3	1058,7
Рівень рентабельності вирощування, %:						
- зернових культур	269,4	71,9	83,5	1,4	36,4	7,7
- соняшнику	262,4	239,3	42,2	9,9	82,8	-10,4
- цукрових буряків	34,6	43,4	15,6	-5,3	-11,8	-2,8
- картоплі	39,1	45,6	-13,0	10,4	40,3	53,4
- овочів	15,3	40,0	35,2	32,0	44,4	51,4
Виробництво основних видів продукції						

харчової промисловості*:						
- хлібобулочні вироби, кг/га	159,7	82,6	56,7	44,1	39,9	38,5
- цукор, т/га	0,22	0,11	0,05	0,04	0,03	-
- олія рослинна, кг/га	0,9	1,6	0,8	1,2	2,9	1,8
- м'ясо, т/100га	57,2	24,2	8,0	4,4	4,2	4,1
- молочна продукція, т/100га	9,4	1,9	1,1	1,9	2,7	2,7
Енерговіддача земельних ресурсів, ккал/га*	3151,4	2218,2	2079,8	2128,8	2090,6	2055,8

* – розраховано автором

Проведений аналіз економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь у Сумській області дозволяє зробити висновки, що вони використовуються вкрай неефективно, хоча є достатні резерви підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції за умов застосування прогресивних технологій та дотримання екологічних вимог у використанні земель.

Комплексна еколого-економічна оцінка земельних ресурсів у Сумській області показала, що їх сучасне використання не відповідає вимогам раціонального природокористування. Встановлено, що зниження ефективності використання сільськогосподарських земель тісно пов'язане з погіршенням їх якісного стану, причому еколого-економічну оцінку якості земельних ресурсів здійснено на основі визначення показників екологічної стабільності території, інтенсивності антропогенного навантаження, бонітування земель, програмованої врожайності вирощуваних культур, екологічної придатності земель до використання у сільському господарстві.

У дослідженні виявлено, що на стійкість агроландшафтів негативно впливає порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень (низький рівень коефіцієнта екологічної стабільності території – 0,43 – ідентифікує її як нестійку). Якість та родючість ґрунтів області знижується високими темпами, причому в деградації ґрунтового покриву провідна роль належить ерозійним та дегуміфікаційним процесам: антропогенно обумовленому зниженню вмісту поживних речовин, щорічному від'ємному балансу гумусу, декальцинації ґрунтів і, як наслідок, підвищенню їх кислотності, засоленню, ущільненню, погіршенню фізико-хімічних показників, водній та вітровій ерозіям, забрудненню хімічними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, непридатними та забороненими для використання пестицидами, іншими відходами виробництва та споживання. Проведена оцінка якісного стану земельних ресурсів області показала, що у складі орних земель 18% становлять антропогенно деградовані і малопродуктивні землі, подальше використання яких є недоцільним.

Рівень економічної родючості ґрунтів оцінено на основі показника запрограмованого врожаю зернових культур, що дозволило стверджувати про наявність доволі значних економічних збитків від недоотримання врожаю (табл. 2).

Таблиця 2

Результати розрахунку запрограмованого врожаю зернових культур та показників зниження економічної ефективності від його недоотримання в Сумській області в 2000-2008 рр.

Показники	Роки			
	2000	2005	2007	2008
Бал бонітету ґрунту	47	47	47	47
Внесення мінеральних добрив під посіви зернових культур, ц д.р./га	1,30	1,90	3,70	3,70
Внесення органічних добрив під посіви зернових культур, т/га	0,80	0,60	0,80	0,80
Фактична урожайність зернових, ц/га	18,20	21,20	24,20	35,70
Запрограмований врожай, ц/га	23,78	26,78	36,02	36,02
Різниця між фактичним і запрограмованим врожаєм, ц/га	-5,58	-5,58	-11,82	-0,32
Ціна реалізації зернових культур, грн./ц	43,80	43,80	89,20	78,60
Посівна площа під зерновими, тис. га	548,50	539,70	553,90	662,10
Економічні втрати від недоотримання валової продукції з 1 га с.-г. угідь, грн./га*	244,40	244,40	1054,34	25,15
Загальні економічні втрати валової продукції, млн. грн.*	134,05	131,90	584,00	16,65

* – розраховано автором

На основі встановлених автором тенденцій розвитку земельних відносин та зміни у стані земельного фонду Сумщини за роки проведення земельної реформи доведено, що для стабілізації та відновлення продуктивного потенціалу ґрунтів області необхідні: внесення підвищених доз органічних добрив; застосування обґрунтованих доз і співвідношень мінеральних добрив; вапнування та гіпсування ґрунтів, застосування науково обґрунтованих сівозмін та систем обробки ґрунту.

Зроблені в роботі узагальнення щодо еколого-економічних протиріч сучасного землекористування в Україні можуть стати емпіричною базою при формуванні методичного підґрунтя для визначення необхідних та достатніх умов підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів на рівні регіону з урахуванням екологічних обмежень.

У третьому розділі **“Удосконалення науково-методичних підходів до оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення”** розроблено науково-методичний підхід до визначення інтегрального еколого-економічного результату використання сільськогосподарських земель, удосконалено методичний підхід до їх вартісної оцінки, розвинуто методичні підходи до еколого-економічної паспортизації земельних ділянок, запропоновано методичні положення щодо еколого-економічного обґрунтування створення спеціальних сировинних зон, сформовано концептуальні засади впорядкування нормативно-правової бази землеробства.

На підставі системного аналізу об’єктивних закономірностей у галузі економічної оцінки земельних ресурсів автором обґрунтовано, що при вирішенні задач раціонального та екологічно безпечного землекористування слід орієнтуватися на оцінку інтегрального еколого-економічного результату використання земель сільськогосподарського призначення, який визначається зіста-

зіставленням вартісних оцінок еталонної та фактичної продуктивності земельних ділянок. Розроблено алгоритм розрахунку цього показника, згідно з яким спочатку встановлюються еталонні характеристики земельної ділянки, які поділяються на натуральні (вміст гумусу, легкогідролізованого азоту, рухомого фосфору, обмінного калію, нормативна врожайність) та вартісні показники (ціна реалізації, нормативні витрати, рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції). Потім визначаються коефіцієнти вагомості кожного з натуральних показників на основі формування матриці переваг. Натуральні показники еталонної земельної ділянки оцінюються у грошовій формі шляхом розподілу економічного ефекту від використання сільськогосподарських земель пропорційно коефіцієнтам вагомості кожного з них.

Враховуючи дані попередніх етапів, здійснюється сценарне планування використання земельних ділянок при вирощуванні окремих сільськогосподарських культур з урахуванням таких факторів: нестабільність природно-кліматичних умов, коливання ринкової кон'юнктури, застосування інструментів державної політики в сфері фінансової та податкової підтримки сільгоспвиробників, регулювання цін та державних замовлень тощо. Визначається очікуваний економічний результат використання земельної ділянки під кожною сільськогосподарською культурою для відповідного сценарію розвитку подій (E_{ji}) за формулою:

$$E_{ji} = \sum_{i=1}^N \frac{R_{jin}^{\phi}}{R_{in}^e} E\Pi_{ni} \quad , \quad (2)$$

де R_{jin}^{ϕ} – фактичне значення n -го показника земельної ділянки для i -ї сільськогосподарської культури, визначене для j -го сценарію розвитку подій; R_{in}^e – еталонне значення n -го показника земельної ділянки для i -ї сільськогосподарської культури; $E\Pi_{ni}$ – економічна оцінка n -го еталонного показника, розрахована за i -ю сільськогосподарською культурою.

Ймовірність реалізації j -го сценарію розвитку подій визначається на основі статистичної репрезентативної вибірки достовірних та релевантних даних щодо вирощування i -ї сільськогосподарської культури.

Використовуючи формулу 1, розраховується еколого-економічний результат від використання земельної ділянки під i -ю сільськогосподарською культурою. Інтегральні показники економічного та еколого-економічних результатів від використання земельних ресурсів, зайнятих під вирощування різних сільськогосподарських культур, визначаються як середня величина в цілому по господарству.

Розроблений автором науково-методичний підхід до оцінки еколого-економічного результату використання земель сільськогосподарського призначення дозволяє визначити наявний продуктивний потенціал земельних ресурсів, можливі резерви його підвищення, виявити еколого-економічні протиріччя сучасного землекористування. Запропонований підхід апробовано на матеріалах агроформувань Сумської області при оцінці ефективності використання

використання земельних ресурсів, зайнятих під вирощування сільськогосподарських культур, які займають найбільше посівних площ у досліджуваному регіоні, – зернових, кукурудзи і цукрового буряку. Розрахунки показали, що інтегральний еколого-економічний результат від використання одного гектара земельної ділянки в досліджуваних господарствах менший, ніж економічний результат.

У дисертаційній роботі доведено, що з позиції забезпечення ієрархічно субординованого управління земельними ресурсами встановлені на державному рівні методичні підходи до оцінки земельних ділянок не завжди відображають їх реальну цінність. Обґрунтовано, що в сучасних умовах нормативна грошова оцінка сільськогосподарських земель не враховує специфічні властивості ґрунтів для вирощування різних сільськогосподарських культур та екологічний стан земельних угідь. З метою усунення вищезазначених протиріч запропоновано при оцінці земельних ділянок сільськогосподарського призначення застосовувати показник еколого-економічного результату від їх використання (O_{EE}), який трансформує формулу вартісної оцінки земель, визначену нормативними документами наступним чином:

$$O_{EE} = \frac{EE - 3 \times K_p}{K_k}, \quad (3)$$

де EE – інтегральний еколого-економічний результат від використання земель, зайнятих під вирощуванням сільськогосподарських культур у розрахунку на один гектар площі; 3 – виробничі витрати на вирощування сільськогосподарських культур у розрахунку на гектар земельної площі; K_p – норма рентабельності; K_k – коефіцієнт капіталізації.

Вартість земельних ділянок в цілому по агропідприємству визначається як середньозважена величина за площами, зайнятими сільськогосподарськими культурами.

У контексті поглиблення теоретичних положень щодо узгодження еколого-економічних інтересів учасників сільськогосподарського виробництва, забезпечення системної трансформації суспільно-відтворювальних відносин з приводу володіння та користування земельними ресурсами, особливої актуальності набуває формування принципів та методів самоорганізації ринку землі в Україні. Вагоме значення має розробка диференційованого комплексу мотиваційно-стимулюючих заходів з боку держави в напрямку формування стратегії становлення цього ринку. Згідно з цим у роботі обґрунтована необхідність врахування екологічно обумовлених втрат рентного доходу від використання земельної ділянки під вирощування певної сільськогосподарської культури. Екологічно обумовлені втрати рентного доходу визначаються як різниця між рентним доходом від використання земель сільськогосподарського призначення без та з урахуванням показників їх екологічного стану.

Практична реалізація запропонованого науково-методичного підходу до вартісної оцінки сільськогосподарських угідь на агропідприємствах Сумської області підтвердила суттєвий вплив екологічних факторів на оцінку землі. Так, в

середньому, по досліджуваним господарствам вартісна оцінка одного гектара угідь з урахуванням екологічних факторів на 11 % менша, ніж без їх урахування (табл. 3). При цьому екологічно обумовлені втрати рентного доходу у середньому складають 1427 грн./га.

Таблиця 3

Оцінка земель сільськогосподарського призначення у Шевченківській філії
ЗАТ “Райз-Максимко” (за даними 2008 р.), грн./га

Показники	Нормативна грошова оцінка	Ринкова оцінка землі за показником економічного (E_i) та еколого-економічного результату (EE_i)					
		під зерновими культурами		під кукурудзою		під цукровим буряком	
		E_i	EE_i	E_i	EE_i	E_i	EE_i
Вартість 1 га земельної ділянки	12465	13849	12749	12260	9820	10108	8669
Екологічно обумовлені втрати рентного доходу	–	1100		2440		1439	

На думку автора, передумовою успішної реалізації загальнонаціональної стратегії становлення ринкових відносин у сфері землекористування та довгострокових пріоритетів щодо відтворення продуктивного потенціалу ґрунтів має бути проведення не тільки агрохімічної, а й еколого-економічної паспортизації земельних ділянок. Еколого-економічний паспорт земельної ділянки запропоновано розглядати як нормативно-технічний документ, що містить інформацію про її якісний стан за сукупністю таких характеристик: 1) фізико-природні: розташування земельної ділянки по відношенню до промислових центрів; щільність та якість автомобільних доріг; механічний склад, фізико-хімічні та агрохімічні властивості ґрунту; бал бонітету; 2) виробничі: функціональне призначення земельної ділянки; ступінь освоєння; рівень продуктивності земель; наявність інфраструктури; 3) екологічні: рівень забруднення шкідливими речовинами; наявність антропогенно обумовленої еродованості земель; 4) економічні: можливий обсяг реалізованої продукції, ціна реалізації, собівартість вирощування, рентабельність виробництва; 5) еколого-економічні: витрати на забезпечення вимог екологічно сталого землеробства; очікуваний еколого-економічний результат використання земельних ресурсів; екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання земельних ресурсів; 6) правові: правовий статус земельної ділянки. Врахування взаємозалежності та взаємообумовленості економічних, екологічних та агрохімічних показників еколого-економічної паспортизації земельних ділянок формує наукове підґрунтя для планування природоохоронних заходів, обґрунтовує можливість використання земельних ресурсів для вирощування екологічно чистої продукції за міжнародними стандартами, впливає на ціноутворення, є основою формування організаційно-економічних засад сталого землекористування.

Урахування об’єктивних закономірностей та системних взаємозв’язків між всіма ланками відтворювального процесу дає підстави стверджувати, що ефек-

ефективне використання земель сільськогосподарського призначення та поступальна динаміка у відновленні родючості ґрунтів обумовлюють впровадження органічного землеробства в Україні, основою якого є розвиток механізму державного замовлення на виробництво екологічно чистої харчової продукції в межах спеціальних сировинних зон (регіонів або окремих господарств, що відповідають умовам виробництва сільськогосподарської продукції, придатної для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування).

В роботі пропонується науково-методичний підхід до еколого-економічного обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь до створення спеціальних сировинних зон, який передбачає на першому етапі диференціацію регіонів відповідно до вимог їх створення за показниками екологічної стійкості ґрунтів та агрохімічними показниками ґрунтової родючості. Проведений аналіз відповідності сільськогосподарських угідь Сумської області вимогам спеціальних сировинних зон показав, що три райони області можуть бути ідентифіковані як непридатні для створення цих зон, сім районів – обмежено придатні та вісім – як придатні. На другому етапі здійснюється оцінка відповідності конкретної земельної ділянки вимогам створення спеціальних сировинних зон з урахуванням екологічних факторів. На третьому етапі розробляється механізм мотивації власників земельної ділянки в отриманні статусу спеціальної сировинної зони. При цьому враховується економічний, екологічний та соціальний ефекти від їх впровадження та комплекс заходів інституційно-правового, фіскального, цінового та зовнішньоекономічного протекціонізму з боку держави. Еколого-економічне обґрунтування створення спеціальних сировинних зон передбачає порівняння сукупних витрат на вирощування екологічно чистої продукції в цих зонах з виручкою від її реалізації.

Однією зі складових системи управління сільськогосподарським виробництвом є забезпечення узгодженості її інституційних та функціональних підсистем та впорядкування нормативно-правової бази. З метою подолання виявлених автором протиріч у вітчизняному земельному законодавстві в контексті забезпечення екологічно сталого розвитку сільськогосподарських угідь і продовольчої безпеки держави дисертантом окреслено коло принципів питань, які мають бути вирішені у процесі поетапного прийняття законів України, що стосуються питань становлення ринку землі, здійснення зонування земель за рівнем їх екологічності, консервації малопродуктивних, деградованих і техногенно забруднених земель, моніторингу земель та їх паспортизації.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено узагальнення теоретичних та методичних підходів до врахування екологічного фактора при визначенні економічної

економічної ефективності землекористування та наведено авторське вирішення науково-практичного завдання, що полягає в удосконаленні теоретичних та науково-методичних положень щодо оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення та їх вартісної оцінки в ринкових умовах господарювання.

За результатами дисертаційного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Під еколого-економічною ефективністю використання земель сільськогосподарського призначення доцільно розуміти інтегральну економічну ефективність використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, яка враховує зменшення економічного результату внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності. Цей підхід суттєво відрізняється від традиційного визначення даної дефініції як економічної ефективності екологічних витрат при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Найбільш релевантними факторами впливу на рівень еколого-економічної ефективності використання землі в сільському господарстві визначені: продуктивність аграрного виробництва, рівень родючості земель, система землеробства та екологічний стан земельних ресурсів.

2. Аналіз існуючої системи показників еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення показав, що для отримання об'єктивних даних щодо величини продуктивного потенціалу земельних ресурсів та прогнозування тенденцій і напрямів екологізації землеробства вона має бути доповнена такими показниками: очікуваний еколого-економічний результат використання земель сільськогосподарського призначення; екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання сільськогосподарських земель; витрати на забезпечення вимог екологічно сталого землеробства.

3. На основі аналізу стану земельного фонду Сумської області встановлено зв'язок між біопродуктивним потенціалом земельних ресурсів області та економічною ефективністю їх використання і зроблено висновок про невідповідність рівня сільськогосподарського виробництва вимогам раціонального природокористування. Доведено, що землі сільськогосподарського призначення Сумщини використовуються неефективно, оскільки існує дисбаланс у співвідношенні природних та антропогенно перетворених земель. Значних масштабів набули деградаційні процеси ґрунтів, найбільш поширеними з яких є зниження вмісту поживних речовин, щорічний від'ємний баланс гумусу, декальцинація ґрунтів, підвищення їх кислотності, засолення, ущільнення, погіршення фізико-хімічних показників, водна та вітрова ерозія, а також підвищений вміст шкідливих речовин техногенного походження.

4. Обґрунтовано, що при вирішенні задач раціонального та екологічно безпечного землеробства слід враховувати показник інтегрального еколого-економічного результату використання земель сільськогосподарського призна-

призначення, який базується на співставленні вартісних оцінок еталонної та фактичної їх продуктивності. Це дозволяє оцінити потенціал земельних ресурсів з урахуванням екологічних факторів, виявити еколого-економічні протиріччя сучасного землекористування та визначити напрямки підвищення еколого-економічної ефективності використання земель. Проведена апробація цього підходу у декількох агропідприємствах Сумської області показала, що врахування екологічного фактора суттєво зменшує інтегральний результат від використання сільськогосподарських угідь.

5. Вартісну оцінку земель сільськогосподарського призначення пропонується визначати на основі показника еколого-економічного результату від їх використання, тоді як в існуючій методиці застосовується показник рентного доходу. Проведені розрахунки показали, що врахування екологічного фактора при вартісній оцінці сільськогосподарських земель Сумської області призводить до зменшення їх реальної вартості в середньому на 11 %.

6. В контексті реалізації загальнонаціональної стратегії становлення ринкових відносин у сфері землекористування обґрунтовано необхідність проведення не тільки агрохімічної, а й еколого-економічної паспортизації земельних ділянок, яку запропоновано здійснювати за комплексом фізико-природних, виробничих, екологічних, економічних та еколого-економічних характеристик.

7. Обґрунтовано, що основою розвитку органічного землеробства в Україні має стати механізм державного замовлення на виробництво екологічно чистої продукції в межах спеціальних сировинних зон. Розроблений багаторівневий підхід до еколого-економічного обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь до створення спеціальних сировинних зон передбачає: диференціацію регіонів за екологічною стійкістю ґрунтів та агрохімічними показниками; оцінку антропогенного впливу на конкретну земельну ділянку; розробку мотиваційних заходів щодо підвищення зацікавленості власників земельних ділянок у створенні спеціальних сировинних зон. Дослідження Сумського регіону на предмет створення спеціальних сировинних зон показали, що 3 райони області ідентифіковано як непридатні, 7 – як обмежено придатні та 8 – як придатні для створення цих зон.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Гордієнко В. П. Екологічна складова раціонального використання земель сільськогосподарського призначення / В. П. Гордієнко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. Вип. 2. – Суми : СНАУ, 2007. – С. 316–318.
2. Гордієнко В. П. Екологічні проблеми у контексті регіонального економічного розвитку Сумської області / В. П. Гордієнко // Економіка: проблеми теорії

- проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Випуск 244: у 5 т. Т. 5. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – С. 1289–1297.
3. Гордієнко В. П. Оптимізація сільськогосподарського землекористування як напрям раціонального використання та охорони земельних ресурсів / В. П. Гордієнко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Випуск 249 : у 5 т. Т. 4. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – С. 890–896.
  4. Гордієнко В. П. Еколого-економічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх використання / В. П. Гордієнко // Економіка АПК. – № 3. – 2009. – С. 26–30.
  5. Гордієнко В. П. Визначення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення за багатокритеріальним підходом / В. П. Гордієнко // Агросвіт. – 2009. – № 21. – С. 27–31.
  6. Гордієнко В. П. Ефективність використання сільськогосподарських угідь Сумського регіону / С. П. Ярошенко, В. П. Гордієнко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка. – Випуск 82. – Х., 2009. – С. 38–47.

Матеріали конференцій

7. Гордієнко В. П. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення / В. П. Гордієнко // Сучасний соціокультурний простір 2009 : мат. Шостої всеукраїнської науково-практичної конференції / Інститут наукового прогнозування; Кримський інститут економіки та господарського права. – К., 2009. – С. 41–44.
8. Гордиенко В. П. Методические основы определения рыночной стоимости сельскохозяйственных земель / В. П. Гордиенко // Актуальные проблемы экономики, менеджмента, маркетинга : мат. Междунар. научно-практической конф. / Белгородский государственный университет: в 2 ч. Ч. 2. – Белгород, 2009. – С. 89–94.
9. Гордієнко В. П. Роль екологічних факторів у визначенні економічної оцінки сільськогосподарських угідь / В. П. Гордієнко // Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : зб. тез доп. П'ятої міжн. науково-практ. конференції. – У 2 ч. Ч. 2. – Тернопіль, 2009. – С. 74–77.
10. Гордієнко В. П. Визначення ринкової оцінки землі за інтегральним показником еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь / В. П. Гордієнко // Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стійкий економічний розвиток : праці Десятої міжн. наук. конф. / Донецький національний університет; ред. С. В. Беспалова. – В 5 ч. Ч.2. – Донецьк, 2009. – С. 172–182.
11. Гордієнко В. П. Організаційно-економічний механізм екологічно безпечного землекористування / В. П. Гордієнко // Розвиток наукових досліджень – 2009 : зб. тез доп. П'ятої міжн. науково-практ. конф. – Полтава, 2009. – С. 77–79.

12. Гордієнко В. П. Еколого-економічні аспекти удосконалення регіонального землекористування / В. П. Гордієнко // Матеріали одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників / Інститут аграрної економіки. – К., 2009. – С. 254–256.

АНОТАЦІЯ

Гордієнко В.П. Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Сумський державний університет. – Суми, 2010.

У дисертації представлено нове вирішення наукової задачі удосконалення теоретичних та науково-методичних положень щодо оцінки еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення. Проведено аналіз сучасного стану землекористування в Україні та виявлено еколого-економічні протиріччя; досліджено економічні аспекти раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів; розвинуто систему еколого-економічних показників використання земель сільськогосподарського призначення, розроблено новий науково-методичний підхід до визначення еколого-економічного результату від їх використання; поглиблено методичні основи вартісної оцінки сільськогосподарських земель з урахуванням екологічного фактора; розроблено засади еколого-економічної паспортизації земельних ділянок; запропоновано науково-методичні підходи до еколого-економічного обґрунтування можливості створення спеціальних сировинних зон, які відповідають умовам екологічно безпечного виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: земельні ресурси, еколого-економічна ефективність, грошова оцінка землі, паспортизація земель, спеціальні сировинні зони, екологічно обумовлені втрати рентного доходу.

АННОТАЦИЯ

Гордиенко В.П. Эколого-экономическая эффективность использования земель сельскохозяйственного назначения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 – Экономика природопользования и охраны окружающей среды. – Сумский государственный университет. – Сумы, 2010.

В работе раскрыта сущность современных земельных отношений. Исследована экономическая сущность понятия “эколого-экономическая эффективность использования сельскохозяйственных земель”, под которым понимается интегральная экономическая результативность использования земельных ресурсов в аграрном секторе экономики, скорректированная на величину негативного антропогенного влияния на окружающую природную

среду. Систематизированы показатели эколого-экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель. Для объективной эколого-экономической оценки эффективности использования земель предложены следующие показатели: эколого-экономический результат использования земельных ресурсов; экологически обусловленные потери рентного дохода; затраты на обеспечение норм экологически устойчивого земледелия.

Выявлена взаимосвязь между биопродуктивным потенциалом земельных ресурсов и экономической эффективностью их использования. Установлено несоответствие уровня сельскохозяйственного производства требованиям рационального природопользования. Выявлены существенные деградационные процессы, связанные со снижением содержания питательных веществ в почве, ежегодным отрицательным балансом гумуса, ухудшением физико-химических характеристик, повышенным содержанием вредных веществ техногенного происхождения.

Предложен научно-методический подход к определению интегрального эколого-экономического результата использования земель сельскохозяйственного назначения, который базируется на соотношении стоимостных оценок эталонной и фактической продуктивности земельных участков. Это позволяет оценить потенциал земельных ресурсов с учетом экологического фактора, выявить эколого-экономические противоречия современного землепользования, определить направления повышения эколого-экономической эффективности использования земель.

Усовершенствован рентный подход к стоимостной оценке сельскохозяйственных земель, который учитывает эколого-экономический результат как фактор, определяющий дифференциальную ренту первого рода. Проведенные расчеты стоимостной оценки сельскохозяйственных земель показали уменьшение их реальной стоимости на 11 % в связи с экологическими факторами. Разработаны рекомендации по эколого-экономической паспортизации земельных участков, которые предполагают использование широкого спектра эколого-экономических показателей, позволяющие землепользователям объективно принимать управленческие решения относительно экономически эффективного и экологически безопасного использования земельных ресурсов.

Обосновано, что в основе развития органического земледелия в Украине лежит механизм государственного заказа на производство экологически чистой продукции. Предлагается многоуровневый подход к эколого-экономическому обоснованию создания специальных сырьевых зон, который предусматривает дифференциацию регионов по уровню экологической устойчивости почв, оценку антропогенного воздействия на земельные ресурсы территории, разработку мотивационного механизма, побуждающего землепользователей интенсифицировать процессы создания этих зон.

Ключевые слова: земельные ресурсы, эколого-экономическая эффективность, денежная оценка земли, паспортизация земель, специальные сырьевые зоны, экологически обусловленные потери рентного дохода.

SUMMARY

Gordienko V.P. The agriculture land use ecology-economic efficiency. – The manuscript.

The dissertation for reception of scientific degree of candidate of economic science on speciality 08.00.06 – Economics of natural resources and environment. – Sumy state university, Sumy, 2010.

In this thesis is presented the new solving of scientific problem of improvement of the theoretical and scientific and methodological provisions for evaluation of ecological and economic efficiency of agricultural land. The analysis of the current state of land use in Ukraine is held and found ecological and economic contradictions, studied the economic aspects of sustainable and environmentally sound land use, developed a system of ecological-economic indicators for the use of agricultural lands, developed new scientific and methodological approach to evaluation of the ecological and economic results of their use; advanced methodological basis of value of agricultural land subject to environmental factors; developed principles of ecological and economic land certification, offered scientific approaches to ecological and economic feasibility study for a special commodity areas that meet the conditions of environmentally friendly agricultural production/

Key words: land resources, ecology-economic efficiency, the monetary value of land, certification of land, specific commodity areas, environmentally caused the loss of rental income.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Козьменко Сергій Миколайович

Підписано до друку 05.05.2010.
Формат 60x90/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 1,1.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”.
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 3160

